

УДК 343.2

Олександра Скок,*аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ НЕВЕЛИКОЇ ТЯЖКОСТІ

Стаття присвячена дослідженню особливостей дії інститутів покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання, умовно-дострокового звільнення від покарання, погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх, які вчинили злочини невеликої тяжкості.

Ключові слова: злочини невеликої тяжкості, неповнолітній, кримінальна відповідальність, покарання.

Постановка проблеми. Велику увагу в Кримінальному кодексі України приділено такому специфічному суб'єкту злочину, як неповнолітній. Так, особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх передбачені при звільненні від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК), призначенні покарання у виді позбавлення волі на певний строк (ст. 102 КК), звільненні від відбування покарання з випробуванням (ст. 104 КК), звільненні від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК), звільненні від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 106 КК), умовно-достроковому звільненні від відбування покарання (ст. 107 КК), погашенні та знятті судимості (ст. 108 КК).

Аналіз останніх досліджень і публікацій із даної теми. Підставою кримінальної відповідальності неповнолітніх є вчинення злочину, передбаченого Особливою частиною КК України. У КК України, в окремому розділі, регламентовано особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Це пов'язано з тим, що застосовувати заходи кримінальної відповідальності, яка є найсуворішим видом юридичної відповідальності, стосовно цієї категорії осіб необхідно, досліджуючи соціально-психологічну характеристику особи, оцінку ризиків учинення повторного злочину, вікові та психологічні особливості неповнолітнього.

Останніми роками на дисертаційному рівні в Україні питанням кримінальної відповідальності та покаранню неповнолітніх присвятили свої роботи такі науковці, як Т. О. Гончар, В. М. Бурдін, О. С. Яцун, О. О. Северин, А. О. Клевцов, О. В. Дашенко, Н. Я. Ковтун, Н. Л. Березовська, Г. О. Єремій, А. Ю. Коновалова, Н. М. Мирошніченко, Л. В. Герасимчук, Л. К. Маньковський та ін.

Метою статті є дослідження особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, які вчинили злочин невеликої тяжкості, шляхом аналізу Кримінального кодексу України, постанов Пленуму Верховного Суду України та вироків судів України за 2015 – 2016 роки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сімейний кодекс України [1] в ст. 6 визначає, що неповнолітньою вважається дитина віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. З метою правильного застосування норм КК про кримінальну відповідальність та покарання неповнолітніх ПВСУ у постанові від 16 квітня 2004 року № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» [2] роз'яснює, що вік неповнолітнього підсудного встановлюється за документами, в яких вказана дата його народження, – за паспортом чи свідоцтвом про народження. У разі їх відсутності відповідні дані можна отримати з книги реєстрації актів громадянського стану, довідок органів внутрішніх справ за місцем реєстрації громадян, журналів обліку новонароджених тощо. За відсутності відповід-

них документів і неможливості їх одержання вік неповнолітнього встановлюється судово-медичною експертизою (п. 4 ч. 2 ст. 242 КПК). У цьому разі днем народження вважається останній день того року, який названий експертом. При визначенні віку мінімальною і максимальною кількістю років суд приймає рішення виходячи зі встановленого експертом мінімального віку.

З урахуванням положень, досліджуваних нами, на неповнолітніх, які вчинили злочин невеликої тяжкості, поширюється дія інститутів кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Варто зазначити, що деякі з таких інститутів діють суміжно з пільговими інститутами, які регулюють відповідальність повнолітніх засуджених.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 97 КК неповнолітнього, який уперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цих випадках суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 КК. Пленум Верховного Суду України у Постанові від 15 травня 2006 року № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» роз'яснює, що примусові заходи виховного характеру можна застосовувати до особи, яка у віці від 14 до 18 років учинила злочин невеликої або середньої тяжкості, а також до особи, котра у період від 11 років до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, учинила суспільно небезпечне діяння, що має ознаки дії чи бездіяльності, передбачені Особливою частиною КК [3].

У ст. 102 КК врегульовано певні особливості призначення найсуворішого виду покарання, яке може бути застосовано до неповнолітнього. Так, відповідно до ст. 102 КК покарання у виді позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, може бути призначено на строк від шести місяців до десяти років, крім випадків учинення особливо тяжкого злочину, поєданого з умисним позбавленням життя людини. Позбавлення волі не може бути призначено неповнолітньому, який уперше вчинив злочин невеликої тяжкості (ч. 2 ст. 102 КК). За вчинення повторно злочин невеликої тяжкості позбавлення волі може бути призначено на строк не більше одного року шести місяців. До 2008 року за вчинення повторно злочин невеликої тяжкості таке покарання не могло перевищувати двох років [4]. Ухвалення ЗУ від 15 квітня

2008 року № 270-VI «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» [5] посприяло зменшенню строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного неповнолітнім, які вчинили повторно злочин невеликої тяжкості, до одного року шести місяців. Слід зазначити, що призначаючи покарання неповнолітньому, суд, крім обставин, передбачених у ст. ст. 65–67 КК, враховує умови його життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього. У разі призначення покарання неповнолітньому за сукупністю злочинів або вироків остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати п'ятнадцяти років.

Позбавлення волі на певний строк є найсуворішим покаранням, що може бути призначене особам, яким на момент вчинення злочину не виповнилося 18 років. Це покарання має застосовуватися до таких осіб тільки тоді, коли у суду є переконання, що застосування більш м'якого покарання не сприятиме виправленню засудженого. Висновок суду про необхідність застосування до неповнолітнього позбавлення волі, якщо санкцією статті, за якою він засуджується, передбачені й інші види покарань, повинен бути мотивованим у вирокі [2]. Відповідно до ст. 19 та ст. 147 КВК неповнолітні засуджені відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виховних колоніях і переводяться з виховної колонії до виправної колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання після досягнення ними повноліття для подальшого відбування покарання.

З урахуванням положень ст. 98 КК до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань: штраф; громадські роботи; виправні роботи; арешт; позбавлення волі на певний строк. Додатковими покараннями можуть бути штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Тобто до неповнолітнього, який уперше вчинив злочин невеликої тяжкості, передбачений ч. 1 ст. 135 «Залишення в небезпеці», санкція за який передбачає покарання у виді обмеження волі на строк до двох років або позбавлення волі на той самий строк, жодне покарання не може бути застосовано судом. Адаже покарання у виді обмеження волі, відповідно до ч. 3 ст. 61 КК України, до неповнолітніх не застосовується, а за вперше вчинений злочин невеликої тяжкості, відповідно до ч. 2 ст. 102 КК України, позбавлення волі не може бути призначено судом.

З урахуванням того, що цей злочин вчиняється стосовно особи, яка перебуває в безпорадному стані і може спричинити небезпеку для її життя чи здоров'я, керуючись положеннями ст. ст. 99–102 КК, пропонуємо санкцію ч. 1 ст. 135 КК викласти в такій редакції: «... караються громадськими роботами на строк від тридцяти до шістдесяти годин або виправними роботами на строк до трьох місяців, або арештом на строк до двадцяти днів, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк».

А. Ю. Коновалова запропонувала доповнити КК покаранням у виді «обмеження для неповнолітніх». Неповнолітньому, який учинив злочин невеликої або середньої тяжкості, суд міг би призначити покарання у вигляді обмеження для неповнолітніх, як додаткове обмеження для неповнолітніх, могло би призначатися за будь-який злочин. Зокрема, обмеженням для неповнолітніх науковець пропонує вважати заборону відвідувати певні місця або обмеження пересування. Як основне покарання воно може призначатися на строк від двох місяців до двох років, як додаткове – від двох місяців до одного року [6].

Закон України про кримінальну відповідальність визначає особливість застосування до неповнолітнього інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням. Так, відповідно до ст. 104 КК до неповнолітнього може бути застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням відповідно до ст. ст. 75–78 КК з урахуванням положень, передбачених ст. 104 КК. Випробувальний строк у цьому разі встановлюється тривалістю від одного до двох років. У разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи.

Наприклад, Краматорський міський суд Донецької області вироком від 24 лютого 2015 року [7] звільнив неповнолітнього, засудженого за злочин невеликої тяжкості, передбачений ст. 124 КК, від покарання у виді шести місяців арешту з іспитовим строком на один рік, якщо він протягом вказаного строку не скоїть нового злочину. До неповнолітнього також було застосовано п. «а» ст. 1 Закону України «Про амністію у 2014 році» (як до осіб, які на момент вчинення злочину були неповнолітніми), внаслідок чого неповнолітнього було звільнено від покарання.

У ч. 2 ст. 104 КК зазначено, що звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього

лише у разі його засудження до арешту або позбавлення волі.

Так, Дніпровський районний суд м. Дніпропетровська Дніпропетровської області вироком від 21 жовтня 2015 [8] року за вчинення злочину невеликої тяжкості, передбаченого ч. 1 ст. 213 КК, призначив покарання у виді одного року обмеження волі. Також стосовно обвинуваченого було застосовано ст. 104 КК і звільнено від відбування призначеного покарання з випробуванням строком на один рік. Однак призначене судом покарання у виді обмеження волі на один рік є неправомірним, адже, відповідно до ч. 3 ст. 61 КК, обмеження волі не застосовується до неповнолітніх. Санкція ч. 1 ст. 213 КК передбачає й інші види покарань, які можна було застосувати до обвинуваченого, а саме штраф або виправні роботи, враховуючи положення ст. ст. 99–100 КК.

Можливість звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітнього, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, передбачено ст. 105 КК. Неповнолітній може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого каяття та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання.

Застосування примусових заходів виховного характеру є альтернативою покарання неповнолітніх [9, с. 558]. Так, відповідно до ст. 497 КПК, якщо під час досудового розслідування прокурор дійде висновку про можливість виправлення неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, без застосування кримінального покарання, він складає клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру і надсилає його до суду за умови, що неповнолітній обвинувачений та його законний представник проти цього не заперечують.

У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього такі примусові заходи виховного характеру, як: застереження; обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; направлення

неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років (ч. 2 ст. 105 КК). До неповнолітнього може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру, що передбачені у ч. 2 ст. 105 КК.

Аналіз вироків судів України показав, що до неповнолітніх частіше застосовуються такі заходи виховного характеру, як застереження, обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього та передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання.

Наприклад, застереження було застосовано Фрунзенським районним судом м. Харкова вироком від 20 квітня 2015 року [10] до неповнолітнього, який вчинив злочин, передбачений ч. 1 ст. 125 КК. Судом було призначено покарання у виді громадських робіт на строк п'ятдесят годин та звільнено від призначеного покарання із застосуванням примусового заходу виховного характеру у вигляді застереження. Або вироком Червоноградського міського суду Львівської області вироком від 15 квітня 2015 року [11] звільнено від покарання із застосуванням виховного заходу у виді застереження неповнолітнього, який вчинив злочин, передбачений ч. 1 ст. 190 КК, за що суд призначив покарання у виді ста годин громадських робіт.

Приклад звільнення від покарання із застосуванням виховного заходу у виді обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього можна побачити у вироку Галицького районного суду м. Львова від 2 лютого 2015 року [12] стосовно неповнолітнього, обвинуваченого у вчиненні ним злочину, передбаченого ч. 1 ст. 302 КК. Дослідивши всі обставини справи, суд призначив покарання у виді штрафу розміром 30 н.м.д.г., що становить 510 грн., та, відповідно, звільнив від нього.

Личаківський районний суд м. Львова вироком від 25 грудня 2015 року [13] за вчинення злочинів, передбачених ч. 1 ст. 125 КК та ч. 2 ст. 125 КК, призначив покарання за ч. 1 ст. 125 КК у виді громадських робіт строком на п'ятдесят годин та за ч. 2 ст. 125 КК – у виді арешту строком на тридцять діб. Відповідно до вимог ст. 70 КК, шляхом поглинання менш суворого більш суворого покарання остаточне покарання суд призначив у виді арешту строком на тридцять діб із відбуттям покарання у кримінально-виконавчій установі. Відповідно до положень ст. 105 КК суд звільнив від покарання неповнолітнього

із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру у виді передачі неповнолітнього під нагляд матері строком на один рік. Аналогічний виховний захід було застосовано Жовтневим районним судом м. Маріуполя Донецької області, що виніс вирок від 21 грудня 2015 року [14] щодо неповнолітнього, який вчинив злочин, передбачений ч. 1 ст. 190 КК і за який було призначено покарання у виді ста двадцяти годин громадських робіт. На підставі ст. 105 КК неповнолітнього обвинуваченого судом звільнено від призначеного покарання із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру, а саме передачі його під нагляд матері до досягнення ним повноліття.

У разі ухилення неповнолітнього, який учинив злочин, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру ці заходи скасовуються і він притягується до кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 97 КК).

У ст. 106 КК передбачені певні особливості звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. Зокрема, звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, застосовується відповідно до ст. ст. 49 та 80 КК з урахуванням положень, передбачених ст. 106 КК. Так, відповідно до ч. 2 ст. 106 КК щодо злочину невеликої тяжкості, який учинив неповнолітній, встановлено дворічний строк давності. У разі засудження неповнолітнього до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, а також до покарання у виді позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості строки виконання обвинувального вироку становлять два роки (ч. 3 ст. 106 КК).

Також щодо неповнолітніх, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання незалежно від тяжкості вчиненого злочину. Відповідно до ч.ч. 2, 3 ст. 107 КК умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою, ставленням до праці та навчання довів своє виправлення. У разі вчинення неповнолітнім злочину невеликої тяжкості умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття не менше третини призначеного строку покарання у виді позбавлення волі. Варто зазначити, що до неповнолітніх не застосовується заміна невідбутої частини покарання більш м'яким. У разі вчинення особою, щодо якої застосовано умовно-дострокове звільнення від

відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у ст. ст. 71 і 72 КК.

Особливості дії інституту погашення та зняття судимості щодо осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості до досягнення ними вісімнадцятирічного віку, визначено ст. 108 КК. Так, відповідно до п. п. 1-2 ч. 2 ст. 108 КК цей інститут може бути застосовано щодо неповнолітніх, засуджених до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, після виконання цього покарання, а також засуджених до позбавлення волі, якщо вони протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину невеликої тяжкості.

Висновки

Враховуючи все вищевикладене, необхідно зазначити, що у разі вчинення неповнолітнім злочину невеликої тяжкості правозастосовні органи обов'язково повинні звертати увагу на норми КК, які регулюють певні особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Зокрема, це стосується призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання з випробуванням, звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, а також особливості погашення та зняття судимості таких засуджених. Деякі питання відповідальності неповнолітніх за вперше вчинені злочини невеликої тяжкості потребують удосконалення: насамперед, це стосується можливості настання кримінальної відповідальності за злочин невеликої тяжкості, передбачений ч. 1 ст. 135 КК України.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
2. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Пленуму Верховного Суду України

Статья посвящена исследованию особенностей действия институтов наказания, освобождения от уголовной ответственности, освобождения от наказания, условно-досрочного освобождения от наказания, погашения и снятия судимости в отношении несовершеннолетних, которые совершили преступления небольшой тяжести.

Ключевые слова: преступление небольшой тяжести, несовершеннолетний, уголовная ответственность, наказание.

The present article is concerned with the investigation of the features of sentence institutions, exemption from criminal liability, relief from punishment, grant of parole from punishment, expungement of records of minors who have committed minor offences.

Key words: minor offence, juvenile, criminal liability, punishment.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>

3. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру : Постанова Пленуму Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/8874CBD0F8B51AAC2257AF4005A2189](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/8874CBD0F8B51AAC2257AF4005A2189)

4. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Пленуму Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/2D15B6D03E5FE108C2257B33005B3574](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/2D15B6D03E5FE108C2257B33005B3574)

5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності : Закон України від 15.04.2008 № 270-VI (ред. від 19.11.2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/270-17>

6. Коновалова А.Ю. Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А.Ю. Коновалова. – Х., 2012. – 20 с.

7. Вирок Краматорського міського суду Донецької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43041084>

8. Вирок Дніпровського районного суду м. Дніпропетровська Дніпропетровської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52737246>

9. Митрофанов І.І. Загальна частина кримінального права України : навчальний посібник / І.І. Митрофанов. – Одеса: Фенікс, 2015. – 576 с.

10. Вирок Фрунзеньського районного суду м. Харкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43657819>

11. Вирок Червоноградського міського суду Львівської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43633452>

12. Вирок Галицького районного суду м. Львова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42658157>

13. Вирок Личаківського районного суду м. Львова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54832743>

14. Вирок Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54488067>